

DEFINISI WALI DALAM PERNIKAHAN: PERSPEKTIF FIQH DAN UNDANG-UNDANG KELUARGA ISLAM DI MALAYSIA

The Definition of Wali (Guardian) in Marriage from the Perspective of Fiqh and Family Law in Malaysia

Mohammad Azam Hussain
hmazam@uum.edu.my

Alias Azhar
az.alias@uum.edu.my

Pusat Pengajian Undang-undang,
Kolej Undang-undang, Kerajaan dan Pengajian Antarabangsa,
Universiti Utara Malaysia,
Sintok, 06010 Universiti Utara Malaysia, Kedah, Malaysia.
Tel.: +604-9287701

Abstrak

Makalah ini membincangkan konsep wali dengan mengkhususkan perbincangan terhadap definisi dan kategorinya berasaskan perspektif fiqh dan perundangan di Malaysia. Perbandingan secara kritikal turut dilakukan terhadap peruntukan undang-undang keluarga Islam di negeri-negeri di Malaysia dengan memfokuskan pentafsiran dan kategori wali. Tafsiran undang-undang adalah penting untuk menjelaskan takat bidang kuasa wali dan memudahkan prosedur kehakiman dalam menyelesaikan kes berkaitan dengan pengesahan atau pembatalan akad pernikahan, atau dalam kes perpindahan kuasa wali. Tidak dinafikan perbezaan pandangan dalam kalangan fuqaha merupakan elemen terpenting untuk menzahirkan kesyumulan syariat Islam. Namun, aspek keseragaman peruntukan perundangan merupakan pemangkin dalam usaha menjamin sistem kehakiman syariah di Malaysia menjadi lebih efektif dan sistematik.

Kata kunci: syariah, wali, pernikahan, perspektif fiqh, undang-undang keluarga Islam

Abstract

This article discusses the concept of wali (guardian) with special focus on the discussion of the definition and categories of wali based on fiqh (Islamic jurisprudence) and legal perspectives in Malaysia. Critical comparison was

made to the provisions of the Islamic Family Law of the states in Malaysia, focusing on interpretation and categorization of wali. Legal interpretation is essential to clarify the jurisdiction of wali and to facilitate judicial procedures in resolving cases related to validation or revocation of a marriage contract, or in the case of transfer of power of a wali. Undoubtedly, differences of opinion among fiqh jurists are the key element to the comprehensiveness of the Islamic shariah. However, aspects of the uniformity of legal provisions are a catalyst for ensuring that the shariah judicial system in Malaysia will be more effective and systematic.

Keywords: shariah, wali, marriage, fiqh perspective, Islamic Family Law

PENDAHULUAN

Pernikahan merupakan kontrak institusi sosial yang mempengaruhi sebahagian besar kehidupan insan. Pernikahan tidak seharusnya dianggap sebagai sesuatu yang remeh dan perlu diberikan perhatian yang sewajarnya. Umumnya, sesuatu pernikahan yang akan dilangsungkan mestilah memenuhi rukun pernikahan, iaitu suami, isteri, wali, dua orang saksi dan sighth (ijab dan qabul). Ketiadaan salah satu rukun akan mengakibatkan pernikahan tersebut menjadi tidak sah dan terbatal. Kewujudan wali merupakan satu daripada rukun pernikahan. Wali memainkan peranan penting dalam mengatur hubungan pernikahan. Meskipun pada zahirnya wali itu mewakili pihak perempuan di bawah jagaannya, namun hakikatnya ia mempunyai kuasa penentu dan mewakili sesiapa yang berada di bawah jagaannya.

Persoalannya, adakah masyarakat Islam hari ini memahami akan keperluan kepada kewujudan wali dalam sesuatu pernikahan dan siapakah yang sebenarnya layak terhadap pernikahan mereka? Keadaan yang berlaku dalam kes *Mohamed Iwn Bahrunnasran & Satu Lagi* [1998] 3 LNS 5, boleh dirujuk. Ketika perbicaraan, responden yang menurut dakwaan mereka telah bernikah dengan menggunakan wali hakim, tidak mengetahui akan rukun dan syarat tiap-tiap rukun nikah. Keadaan yang tidak sepatutnya berlaku ini menjelaskan bahawa masih terdapat pasangan yang ingin bernikah tetapi tidak mengetahui rukun yang perlu dipenuhi dalam sesuatu akad pernikahan.

Kefahaman terhadap istilah berkaitan dengan wali nikah, seperti wali mujbir, wali nasab, wali am, wali khas, wali hakim serta kuasa-kuasa pernikahan yang ada pada wali terbabit merupakan sesuatu yang penting agar tidak berlaku sebarang kekeliruan terhadap kuasa yang ada pada wali. Laporan akhbar tempatan bertarikh 10 April 2006 menjelaskan kes yang berlaku pada tahun 2005 berkaitan dengan pernikahan antara Mohammad Nazirul Azman Nasaruddin dengan Zanariah Abdullah yang menggunakan wali hakim sedangkan adik lelaki pengantin perempuan hadir dalam majlis

tersebut. Akibatnya mereka telah diarahkan berpisah secara faraq oleh Mahkamah Tinggi Syariah Muar.¹ Siapakah yang terkeliru dalam kes ini? Pasangan atau jurunikah?

Dalam kes *Wan Hashim Wan Ahmad dan Seorang Lagi lwn Zaidah Mohamed Saleh* [2012] 3 LNS 17, yang dibicarakan di Mahkamah Tinggi Syariah Melaka, memperlihatkan kekeliruan yang wujud berkaitan dengan siapakah wali yang melangsungkan pernikahan tersebut. Secara ringkasnya, menurut fakta kes, Pemohon 1 dan Pemohon 2 menyatakan bahawa mereka telah berkahwin pada 16 Julai 2007 di Ampang, Kuala Lumpur, memohon agar pernikahan tersebut disahkan, diiktiraf dan seterusnya didaftarkan menurut peruntukan undang-undang yang terpakai di negeri Melaka.

Dalam percabaran tersebut, kekeliruan berkaitan dengan wali yang mengakadnikahkan perkahwinan menjadi persoalan utama bagi menentukan keesahan pernikahan tersebut. Wali mujbir (bapa Pemohon 2), masih hidup tetapi ketika pernikahan dilangsungkan, mengaku tidak hadir dan dia berada di Melaka. Pemohon 1 pula dalam keterangannya pada peringkat awal menyatakan bahawa wali kepada pernikahan tersebut ialah wali hakim tetapi kemudiannya mengubah kepada berwakil wali. Dia juga menjelaskan wali mujbir tiada memberikan kuasa mewakilkan wali kepada mana-mana orang baik secara lafaz mahupun secara bersurat (bertulis). Pemohon 2 pula dalam keterangannya menyatakan bahawa dia tidak mendengar sama ada jurunikah ada menyebut wakil wali atau wali hakim atau selainnya. Dia juga berpendapat bagi perkahwinan seorang janda wali tidak perlu hadir sama untuk akad nikah. Saksi Pemohon 1 pula menyatakan bahawa wali pernikahan tersebut ialah wali tahkim. Saksi Pemohon 3 pula menyatakan pernikahan ini menggunakan wali tahkim kerana lebih daripada dua marhalah.

Akibat kekeliruan yang timbul dalam menentukan siapakah wali kepada pernikahan ini, mahkamah memutuskan bahawa pernikahan itu tidak sah mengikut hukum syarak. Mahkamah memerintahkan mereka difaraqkan dan tidak tinggal bersama sebagai suami isteri. Mahkamah juga memutuskan dengan menolak permohonan mereka untuk mengiktiraf dan mendaftarkan pernikahan tersebut menurut peruntukan seksyen 12(2) Enakmen Undang-undang Keluarga Islam Negeri Melaka 2002.

Situasi tersebut memperlihatkan kekeliruan yang berlaku dalam pernikahan tentang siapa sebenarnya wali yang berhak menikahkan pihak perempuan. Soalnya, adakah undang-undang keluarga Islam di negeri-negeri telah dengan jelas dan mencukupi untuk menjelaskan maksud wali pernikahan? Dalam mengupas isu ini, penulis akan memulakan tinjauan ringkas berkaitan dengan keperluan wali dalam akad pernikahan dari sudut

1 Suffian Abu Bakar, Pasangan diarah berpisah nikah semula, *Utusan Online*, 10 April 2006. http://ww1.utusan.com.my/utusan/info.asp?y=2006&dt=0410&sec=DalamNegeri&pg=dn_01.htm. (dilihat pada 2 Februari 2015).

hukum syarak. Seterusnya perbincangan ditumpukan pada definisi wali, wali *ijbar* dan wali hakim menurut perspektif fiqh Islam, diikuti dengan definisi wali, wali *ijbar* dan wali hakim dalam pernikahan dari sudut Undang-undang Keluarga Islam di Malaysia.

KEPERLUAN WALI DALAM AKAD PERNIKAHAN DARI SUDUT HUKUM SYARAK

Umumnya para fuqaha berselisih pendapat dalam hal keperluan wali dalam sesuatu pernikahan. Menurut Mazhab Hanafi, keperluan terhadap wali wajib bagi perkahwinan kanak-kanak dan orang gila sama ada lelaki atau perempuan walaupun sudah dewasa. Bagi perempuan yang baligh dan berakal pula sama ada gadis atau janda, maka tidak ada sesiapa pun yang berhak mewalikannya, sekalipun walinya. Mereka berhak mewalikan dirinya sendiri dengan syarat lelaki itu sekufu. Sekiranya tidak sekufu, maka wali berhak menentang dan memfasakhkan pernikahan itu.² Dalil mereka berdasarkan firman Allah SWT yang bermaksud:

“Dan apabila kamu menceraikan isteri-isteri (kamu), lalu habis masa idah mereka, maka janganlah kamu (wahai wali-wali nikah) menahan mereka daripada berkahwin semula dengan (bekas) suami mereka, apabila mereka (lelaki dan perempuan itu) bersetuju sesama sendiri dengan cara yang baik (yang dibenarkan oleh syarak). Demikianlah diberikan ingatan dan pengajaran dengan itu kepada sesiapa antara kamu yang beriman kepada Allah dan hari akhirat. Yang demikian adalah lebih baik bagi kamu dan lebih suci. Dan (ingatlah), Allah mengetahui (akan apa jua yang baik untuk kamu) sedang kamu tidak mengetahuinya.”³

Mereka juga berpegang kepada hadis yang bermaksud:⁴

“Janda berhak atas dirinya sendiri daripada walinya dan gadis diminta pendapatnya mengenai dirinya dan keizinannya ialah diamnya.”

Berdasarkan ayat dan hadis tersebut, mereka berpendapat bahawa perempuan mempunyai kelayakan yang sempurna untuk menguruskan hartanya seperti jual beli, gadaian dan sebagainya, maka, dengan sendirinya dia juga berkelayakan sepenuhnya untuk mengahwinkan dirinya sendiri. Pernikahan itu ialah hak perempuan untuk menentukannya.

2 Syamsuddin al-Sarkhasi, 1398. *Al-Mabsut*. Juz.15, Cet. 3. Beirut, Lubnan: Dar al-Ma‘arif, hlm. 10.

3 *Surah al-Baqarah* 2:232.

4 Muhammad bin ‘Ali bin Muhammad al-Syawkani, (t.t.). *Nayl al-Awtar Syarh Muntaqa al-Akhhbar min Ahadith Sayyid al-Akhyar*. Juz.6, Cet. Terakhir, hlm. 137.

Sementara itu, Imam Malik berpandangan, tidak sah sesuatu pernikahan itu sekiranya tanpa wali. Beliau merujuk hadis riwayat ‘Aisyah (r.a.) dan juga hadis Rasulullah SAW yang bermaksud:⁵

“Tidak halal (sah) nikah melainkan dengan wali, mahar dan dua orang saksi yang adil.”

Imam Syafii bersependapat dengan Imam Malik. Menurut beliau dalam kitabnya yang masyhur, *al-Umm*, sekiranya seseorang perempuan itu menikahkan dirinya sendiri, maka pernikahan itu adalah terbatal.⁶ Dalam hal ini Imam Syafii bersandarkan firman Allah SWT dalam *Surah al-Baqarah*, ayat 232. Selain itu, beliau juga merujuk riwayat ‘Aisyah (r.a.) bahawa Rasulullah SAW bersabda yang bermaksud:

“Mana-mana perempuan yang berkahwin tanpa izin walinya, maka nikahnya adalah batal (Nabi SAW mengulanginya sebanyak tiga kali) dan jika ia menyetubuhi maka, hendaklah dibayar mahar. Jika mereka (wali) bertikai maka sultan menjadi wali sesiapa yang tidak ada wali.”

Berdasarkan hadis ini jelaslah bahawa pernikahan tanpa wali itu adalah terbatal sama sekali.⁷ Pendapat ini turut disokong oleh Imam Ahmad Ibnu Hanbal.⁸

Imam Ibnu Hazm pula berpendapat bahawa tidak sah seseorang itu sama ada masih anak dara atau tidak, untuk mengahwinkan dirinya sendiri kecuali dengan izin daripada walinya.⁹ Dalam hal ini, hujah Imam Ibnu Hazm bersandarkan firman Allah SWT yang bermaksud:

“Dan kahwinkanlah orang-orang bujang (lelaki dan perempuan) daripada kalangan kamu, dan orang-orang yang salih daripada kalangan hamba kamu, lelaki dan perempuan. Jika mereka miskin, Allah akan memberikan kekayaan kepada mereka daripada limpah kurnia-Nya kerana Allah Maha Luas (rahmat-Nya dan limpah kurnia-Nya), lagi Maha Mengetahui.”¹⁰

5 Al-Imam Malik bin Anas, t.t. *Al-Mudawwanat al-Kubra*. Jil. 2. Beirut, Lubnan: Dar Sadir, hlm. 125-126.

6 Al-Imam Abi ‘Abdillah Muhammad bin Idris al-Syafi‘e, t.t. *Al-Umm*. Juz.5, Cet. 2. Beirut, Lubnan: Dar al-Ma‘arif, hlm. 13.

7 Al-Imam Abi ‘Abdillah Muhammad bin Idris al-Syafi‘e, t.t. *Al-Umm*. Juz.5, Cet. 2. Beirut, Lubnan: Dar al-Ma‘arif, hlm. 13.

8 Al-Syeikh al-Imam al-‘Allamah Muwaffaq al-Din Abi Muhammad ‘Abdullah bin Ahmad bin Mahmud bin Qudamah, 1392. *Al-Mughni*. Juz. 7. Beirut, Lubnan: Dar al-Fikr al-‘Arabi, hlm. 346.

9 Abu Muhammad ‘Ali bin Ahmad bin Sa‘id bin Hazm, t.t. *Al-Muhalla*. Juz. 9. Kaherah: Dar al-Turath, hlm. 451.

10 *Surah al-Nur* 24:32.

Menurut Imam Ibnu Hazm, perintah dalam ayat di atas ditujukan kepada para wali dan bukannya kepada kaum perempuan.

Berdasarkan pandangan yang dikemukakan oleh fuqaha fiqh tersebut, dapat diperhatikan bahawa pendapat jumbuh adalah lebih kuat dan jelas bahawa seseorang perempuan itu tidak berhak untuk menikahkan dirinya sendiri walaupun dia seorang yang berakil baligh sebagaimana menurut pendapat Imam Abu Hanifah.

Perempuan yang hendak bernikah tidak menguruskan akadnya, tetapi diserahkan kepada walinya agar tujuan utama dan matlamat sesuatu pernikahan itu tercapai.¹¹ Selain itu, tujuannya juga untuk menjaga hubungan rumah tangga dan kekeluargaan antara seorang anak dengan orang tuanya. Biasanya orang tua lebih tahu tentang kedudukan dan kesesuaian bakal suami anak perempuannya kerana dalam Islam, pergaulan antara lelaki dengan perempuan terikat pada batasan syarak tertentu menyebabkan mereka tidak bebas dan tidak mengenali siapakah lelaki yang sesuai dengannya.

Tidak dinafikan, ada pihak yang memperjuangkan hak wanita daripada didiskriminasikan, umpamanya Convention on the Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW), yang kini bernaung di bawah The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) telah membuat persetujuan berkaitan dengan hak wanita daripada sebarang bentuk diskriminasi.¹² Hak dalam perkahwinan turut dimasukkan dalam Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, New York, pada 18 Disember 1979. Dalam konteks makalah ini, Artikel 16(1)(a) dan (b) adalah berkaitan. Untuk tujuan perbincangan, di bawah ini dimuatkan kembali petikan terbabit:¹³

Article 16

1. States Parties shall take all appropriate measures to eliminate discrimination against women in all matters relating to marriage and family relations and in particular shall ensure, on a basis of equality of men and women:

(a) The same right to enter into marriage;

(b) The same right freely to choose a spouse and to enter into marriage only with their free and full consent; ...

11 Al-Sayyid Sabiq, 1985. *Fiqh al-Sunnah*. Cet. 7, Jil. 2. Beirut: Dar al-Kitab al-‘Arabi, hlm. 127.

12 Untuk rujukan lanjut berkaitan dengan CEDEW, sila rujuk laman sesawang <<http://www.ohchr.org/en/hrbodies/cedaw/pages/cedawindex.aspx>> (Capaian 2 Februari 2015).

13 Secara keseluruhannya, sebanyak 30 Artikel diluluskan dalam Konvensyen terbabit. Untuk rujukan tambahan keseluruhan Artikel, sila rujuk <<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CEDAW.aspx>>. Juga boleh dirujuk dalam laman sesawang [http://www.wao.org.my/Convention+on+the+Elimination+of+All+Forms+of+Discrimination+Against+Women+\(CEDAW\)_52_5_1.htm](http://www.wao.org.my/Convention+on+the+Elimination+of+All+Forms+of+Discrimination+Against+Women+(CEDAW)_52_5_1.htm) (Capaian 2 Februari 2015).

Berdasarkan Artikel 16 ini, yang bertujuan untuk mengelakkan diskriminasi terhadap wanita, memperjuangkan hak wanita sama ada untuk melangsungkan pernikahan atau tidak. Demikian juga, wanita mempunyai hak untuk memilih pasangan dan pernikahan hanya boleh berlaku dengan keizinan penuh dan bebas daripada mereka.

Artikel tersebut, secara tidak langsung menafikan peranan wali dalam pernikahan. Kuasa yang ada pada wali sebagaimana menurut syarak telah diketepikan. Jelasnya, hal ini bertentangan dengan rukun pernikahan yang memerlukan wali. Dengan ketiadaan wali, maka pernikahan yang dilangsungkan menjadi tidak sah. Artikel tersebut sama sekali tidak boleh diguna pakai untuk wanita Islam.

Dalam konteks Malaysia, mana-mana badan atau pertubuhan yang memperjuangkan hak wanita termasuklah wanita Islam dan menerima pakai ketetapan CEDAW tersebut terutamanya berkaitan dengan pernikahan seseorang perempuan Islam, perlu terlebih dahulu mematuhi hukum syarak dan undang-undang keluarga Islam yang berkuat kuasa. Hal ini demikian kerana, mana-mana pernikahan yang tidak mencukupi rukun nikah, iaitu kewujudan wali, maka pernikahan itu menjadi tidak sah. Bukan sahaja di sisi undang-undang yang berkuat kuasa, bahkan juga di sisi hukum syarak.

Oleh itu, kewujudan wali itu merupakan rukun dalam pernikahan wanita Islam. Atas sebab-sebab yang dibincangkan tersebut, dapat dirumuskan betapa pentingnya seorang wali dalam perkahwinan seseorang wanita Islam terutamanya yang masih lagi anak dara sunti dan berumur belasan tahun.

DEFINISI WALI DALAM PERNIKAHAN DARI SUDUT FIQH

Bahagian ini meninjau definisi bagi istilah wali, wali ijbar dan wali hakim dalam sesuatu pernikahan berdasarkan pandangan fuqaha. Bagi memudahkan pemahaman, perbincangan dibahagikan kepada tiga bahagian utama seperti yang berikut:

Definisi Wali

Pernikahan wali pernikahan dalam bahasa Arab digunakan dengan rangkaian kata *al-Wilayah fi al-Nikah aw al-Ziwaj*. Selain itu, sering juga digunakan rangkaian kata *wali al-mar'ah* yang secara umumnya merujuk orang yang berkuasa (berhak) mengakadnikahkan seseorang perempuan. Berdasarkan perspektif fiqh, ungkapan wali pernikahan itu dilihat dari sudut bahasa dan juga istilah hukum syarak.

(1) Menurut Bahasa

Perkataan *al-wilayah*¹⁴ berasal daripada bahasa Arab, iaitu *waliya-yaliya-wilayah*. *Al-Wilayah* merupakan kata dasar (*masdar*) daripada *wa-li-ya* yang bererti menyayangi, menolong, menguasai dan memimpin. Perkataan *al-wilayah* bererti kesanggupan bertindak, mengurus dan mempunyai kekuasaan mentadbir sesuatu dan meralikan perempuan. Perkataan *al-wali* pula bererti orang yang mengurus, memelihara atau orang yang bertanggungjawab terhadap sesuatu. Sebagai contoh, dalam soal pernikahan, wali merupakan orang yang berkuasa dan berhak untuk mengurus atau mengatur pernikahan seseorang perempuan yang berada di bawah jagaannya.

(2) Menurut Istilah Syarak

Para sarjana Islam telah memberikan pelbagai definisi mengenai wali atau perwalian ini dari sudut istilah syarak. Antaranya termasuklah:

- (a) Wahbah al-Zuhayli mendefinisikan perwalian dengan maksud kuasa yang membolehkan seseorang untuk melakukan akad atau membelanjakan harta tanpa keizinan orang lain.¹⁵
- (b) Menurut al-Sayyid Sabiq, perwalian bermaksud suatu hak menurut syarak yang berkuasa melaksanakan perintah atas orang lain dengan paksa.¹⁶
- (c) Menurut Badran Abu al-Aynayn Badran, perwalian ialah kuasa syarak yang diberikan kepada wali untuk menguruskan akad nikah dan untuk membelanjakan harta serta melaksanakan perintah tersebut.¹⁷
- (d) Menurut Abdul Karim Zaidan, perwalian ialah kekuasaan secara syarak terhadap diri dan harta mengikut turutan pelaksanaan kedua-duanya.¹⁸
- (e) Menurut Muhammad Muhyiddin Abdul Hamid, perwalian bermaksud orang yang berhak dan berkuasa untuk melakukan hukuman bagi sesiapa yang berada di bawah jagaannya menurut syarak sama ada dengan keizinan atau paksaan.¹⁹

14 Fuad Ifram al-Bustani, 1977. *Munjid al-Tullab*. Cet. 11. Beirut, Lubnan: Dar al-Masyriq, hlm. 941.

15 Wahbah al-Zuhayli, 1985. *Al-Fiqh al-Islami wa Adillatuh*. Juz.7, Cet. 2. Damsyiq: Dar al-Fikr, hlm. 186.

16 Al-Sayyid Sabiq, 1985. *Fiqh al-Sunnah*. Jil.2, Cet. 7. Beirut: Dar al-Kitab al-'Arabi, hlm. 125.

17 Badran Abu al-Aynayn Badran, 1985. *Al-Ziwaj wa al-Talaq fi al-Islam*. Iskandariah: Muassah Syabab al-Jami'ah, hlm. 134.

18 Abdul Karim Zaydan, 1969. *Al-Madkal li Dirasat al-Syari'ah al-Islamiyyah*. Cet.4. Matba'ah al-Ani, hlm. 334.

19 Muhammad Muhyiddin 'Abdul Hamid, 1966. *Al-Ahwal al-Sakhsiiyyah fi al-Syari'ah al-Islamiyyah*. Mesir: Matba'ah al-Sa'adah, hlm. 71-72.

- (f) Muhammad Salam Madkur mengatakan bahawa perwalian ialah kekuasaan yang diberikan oleh syarak untuk membolehkan orang tersebut mengadakan akad atas diri dan harta untuk melaksanakan kedua-duanya menurut syarak.²⁰

Berdasarkan definisi yang telah diberikan oleh para sarjana Islam tersebut, walaupun dengan olahan yang berbeza tetapi dapat memberikan pengertian yang sama, iaitu *al-wilayah* bermaksud, seorang lelaki yang ada kuasa untuk menikahkan seseorang perempuan yang berada di bawah tanggungannya.

Definisi Wali *Ijbar*

Wali itu boleh dibahagikan kepada dua bahagian, iaitu *al-Qasirah* dan *al-Muta'addiyyah*. Wali *al-Qasirah* ialah kuasa yang ada pada seseorang untuk menikahkan dirinya sendiri. Para fuqaha bersependapat bahawa hak ini diperuntukkan kepada lelaki yang akil baligh, boleh membuat keputusan sendiri dalam hal pernikahan tanpa campur tangan orang lain.²¹ Wali *al-Muta'addiyyah* pula merujuk kuasa seseorang untuk menikahkan orang lain.²² Fuqaha tidak sependapat mengenai pernikahan bagi seseorang perempuan yang akil baligh sebagaimana yang telah dibincangkan sebelum ini.

Wali *al-Muta'addiyyah* pula boleh dibahagikan kepada tiga bahagian:

- (1) Berdasarkan kepada orang yang berhak mewalikan:²³
- (a) *Al-Asliyah*: Kuasa wali yang disabitkan daripada mula lagi dan tidak memerlukan bantuan orang lain seperti wali bapa dan datuk yang sabit kerana kebapaan.
 - (b) *Al-Niyabiyyah*: Kuasa wali yang diambil oleh orang lain selain bapa dan datuk seperti wali bapa saudara.
- (2) Berdasarkan orang yang berada di bawah kuasa walinya:²⁴
- (a) *Al-Ijbar*: Kuasa penuh untuk melakukan akad pernikahan terhadap perempuan yang masih gadis di bawah umur secara paksa tanpa keizinan perempuan itu terlebih dahulu dengan lelaki yang sekufu dengannya.

20 Muhammad Salam Madkur, 1955M. *Al-Fiqh al-Islami*. Cet. 2. Maktabah 'Abdullah Wahab, hlm. 497.

21 Imam Muhammad Abu Zahrah, 1957. *Ahwal al-Sakhsiiyyah*. Dar al-Fikr al-'Arabi, hlm. 107.

22 Imam Muhammad Abu Zahrah, 1957. *Ahwal al-Sakhsiiyyah*. Dar al-Fikr al-'Arabi, hlm. 107.

23 Badran Abu al-Aynayn Badran, 1985. *Al-Ziwaj wa al-Talaq fi al-Islam*. Iskandariah: Muassah Syabab al-Jami'ah, hlm. 134.

24 Imam Muhammad Abu Zahrah, 1957. *Ahwal al-Sakhsiiyyah*. Dar al-Fikr al-'Arabi, hlm. 108.

- (b) *Al-Ikhtiyar*: Kuasa penuh untuk melakukan akad pernikahan tetapi tidak mempunyai kuasa mutlak untuk memaksa seseorang perempuan berkahwin.
- (3) Berdasarkan kuasa perundangan:
- (a) *Al-'Ammah*: Pensabitannya kepada ketua negara dan pelaksanaannya secara perundangan dan bukannya peribadi. Kuasa ini terletak di tangan pemerintah.
- (b) *Al-Khassah*: Pensabitannya kepada orang perseorangan dan pelaksanaannya secara peribadi dan bukannya secara perundangan. Kuasa terletak kepada para wali berdasarkan turutan perpindahan menurut hukum syarak.

Berdasarkan huraian tersebut, wali *ijbar* merupakan wali yang mempunyai kuasa penuh untuk menikahkan seseorang perempuan walaupun secara paksaan dengan seorang lelaki yang sekufu dengannya. Kuasa *ijbar* atau paksaan ini hanyalah dimiliki oleh wali bapa dan datuk sahaja. Wali yang lain selain bapa dan datuk tidak mempunyai kuasa *ijbar* terhadap seseorang perempuan walaupun mereka mempunyai kuasa sebagai wali. Mereka mempunyai kuasa *al-Ikhtiyar* sahaja. Demikian juga pensabitan bapa dan datuk sebagai wali *ijbar* kerana mereka mempunyai kuasa secara *al-Asliyyah* berbanding dengan wali yang lain yang hanya merupakan wali *al-Niyabiyah*.

Definisi Wali Hakim

Wali hakim ialah sultan atau pemerintah sebagai ketua negara Islam atau hakim atau sesiapa sahaja yang diberikan kebenaran dan kuasa untuk menjadi wali nikah kepada perempuan itu.²⁵ Hal ini meliputi juga kadi yang diizinkan kerana dia merupakan naib kepada pemerintah.²⁶ Badran Abu al-'Aynayn Badran menyatakan bahawa, wali hakim ialah pemerintah yang mempunyai kuasa melaksanakan segala tindakan terhadap rakyatnya sama ada mereka setuju atau tidak selagi tindakan itu untuk kebaikan mereka. Kuasa ini meliputi hakim atau naibnya. Hakim juga berhak melantik sesiapa sahaja seperti kadi untuk melaksanakannya.²⁷ Ahmad al-Hasri pula mendefinisikan wali hakim

25 Al-Syeikh al-Imam al-'Allamah Muwaffaq al-Din Abi Muhammad 'Abdullah bin Ahmad bin Mahmud bin Qudamah, 1972. *Al-Mughni*. Juz. 7. Beirut, Lubnan: Dar al-Fikr al-'Arabi, hlm. 351; Lihat juga Ahmad al-Hasri, 1987. *Al-Nikah wa al-Qadaya al-Muta'alliqat bihi*. Cet. 1. Beirut, Lubnan: Dar Ibn Zaidun, hlm. 501.

26 Muhammad Amin al-Syahir, 1966. *Hasiyat Rad al-Mukhtar*. Jil.3, Cet. 2. Damsyiq: Dar al-Fikr, hlm. 55.

27 Badran Abu al-Aynayn Badran, 1985. *Al-Ziwaj wa al-Talaq fi al-Islam*. Iskandariah: Muassah Syabab al-Jami'ah, hlm.141.

ialah sultan atau hakim atau sesiapa sahaja yang dilantik dan diberikan kuasa kepadanya untuk menjadi wali ketika ketiadaan wali khas dengan sebab pertalian kekeluargaan misalnya.²⁸

Berdasarkan takrifan ini, dapat disimpulkan bahawa, wali hakim ialah sultan yang merupakan pemerintah sesebuah negara Islam atau naibnya, iaitu hakim atau kadi atau sesiapa sahaja yang diberikan kuasa oleh sultan bagi mewakilinya untuk bertindak sebagai wali nikah kepada perempuan yang tiada wali untuk melangsungkan pernikahan tersebut.

DEFINISI WALI DALAM PERNIKAHAN DARI SUDUT UNDANG-UNDANG KELUARGA ISLAM DI MALAYSIA

Bahagian ini membincangkan peruntukan berkaitan dengan wali, wali *ijbar* dan wali hakim berdasarkan peruntukan Undang-undang Keluarga Islam yang berkuat kuasa di Malaysia. Perbincangan dimulakan terlebih dahulu dengan melihat kepada undang-undang keluarga Islam yang berkuat kuasa di negeri seluruh Malaysia. Seterusnya perbincangan menjurus kepada definisi wali, wali *ijbar* dan wali hakim sebagaimana diperuntukkan dalam undang-undang terbabit.

UNDANG-UNDANG KELUARGA ISLAM YANG BERKUAT KUASA MENGIKUT NEGERI DI MALAYSIA

Berdasarkan Perlembagaan Persekutuan, perkara yang berkaitan dengan agama Islam terletak di bawah bidang kuasa kerajaan negeri.²⁹ Jadual Kesembilan, Senarai 2 (Senarai Negeri) menjelaskan bahawa bidang keagamaan meliputi hukum syarak, undang-undang diri dan keluarga termasuk di bawah bidang kuasa kerajaan negeri. Berkaitan dengan undang-undang keluarga Islam, perkara yang diberikan kuasa oleh Perlembagaan Persekutuan kepada negeri-negeri meliputi aspek pertunangan, perkahwinan, perceraian, mas kahwin, nafkah, pengambilan anak angkat, taraf anak, penjagaan anak, pemberian, pembahagian harta dan amanah bukan khairat dan perkara yang seumpamanya.³⁰

Selari dengan kuasa yang diberikan oleh Perlembagaan Persekutuan, setiap negeri di Malaysia kini mempunyai undang-undang yang tersendiri dalam mentadbir urusan kekeluargaan sebagaimana yang dapat dilihat dalam Jadual 1.

Berdasarkan keseluruhan undang-undang tersebut, perkara yang dicakupi dapat diringkaskan seperti yang berikut:

28 Ahmad al-Hasri, 1987. *Al-Nikah wa al-Qadaya al-Muta'alliqat Bihi*. Cet. 1. Beirut, Lubnan: Dar Ibn Zaidun, hlm. 501.

29 Perlembagaan Persekutuan, Perkara 74(2).

30 Perlembagaan Persekutuan, Jadual Kesembilan, Senarai 2 (Senarai Negeri).

Jadual 1 Undang-undang keluarga Islam di negeri-negeri di Malaysia.

Negeri	Undang-undang
Wilayah Persekutuan	Akta Undang-undang Keluarga Islam (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1984 (Akta 303)
Johor	Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Johor) 2003 (Enakmen 17 Tahun 2003)
Kedah	Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Kedah Darul Aman) 2008 (Enakmen 11)
Kelantan	Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Kelantan) 2002 (Enakmen 6 Tahun 2002)
Melaka	Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Melaka) 2002 (Enakmen 12 Tahun 2002)
Negeri Sembilan	Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Sembilan) 2003 (Enakmen 11 Tahun 2003)
Pahang	Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Pahang) 2005 (Enakmen 3 Tahun 2005)
Pulau Pinang	Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Pulau Pinang) 2004 (Enakmen 3 Tahun 2004)
Perak	Enakmen Keluarga Islam (Perak) 2004 (Enakmen 6 Tahun 2004)
Perlis	Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Perlis) 2006 (Enakmen 7 Tahun 2006)
Sabah	Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (Negeri Sabah) 2004 (Enakmen 8 Tahun 2004)
Sarawak	Ordinan Undang-undang Keluarga Islam, 2001 (Ordinan 43 Tahun 2001)
Selangor	Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Selangor) 2003 (Enakmen 2 Tahun 2003)
Terengganu	Enakmen Undang-undang Pentadbiran Keluarga Islam (Terengganu) 1985 (Enakmen 12 Tahun 1985)

- (1) Perkahwinan meliputi pertunangan, syarat sah perkahwinan, syarat yang membolehkan perkahwinan itu didaftarkan, mas kahwin, pendaftaran dan poligami.
- (2) Pembubaran perkahwinan yang meliputi perceraian dengan talak, perceraian dengan perintah, perceraian dengan tebus talak atau khuluk, perceraian dengan taklik, fasakh, anggapan mati, pendaftaran perceraian, mutaah atau pemberian sugu hati sesudah bercerai dan harta sepencarian.
- (3) Nafkah yang meliputi nafkah isteri, anak-anak, nafkah-nafkah lain, kuasa mahkamah dalam membuat perintah nafkah dan nafkah selepas perceraian.
- (4) Penjagaan yang meliputi orang yang berhak menjaga anak serta kelayakan masing-masing, lama tempoh penjagaan, perintah penjagaan oleh mahkamah, kuasa penjagaan atas harta, pelantikan penjaga oleh mahkamah, pemecatan penjaga, had kuasa penjaga dan kuasa mahkamah membatalkan hak penjagaan.
- (5) Pelbagai - yang meliputi pengiktirafan kepada perkahwinan yang dilakukan di luar negara atau negeri, penentuan bapa bagi anak yang dilahirkan, masalah isteri yang ditinggalkan oleh suami dan masalah perkahwinan yang tertakluk pada undang-undang negara asing; dan penalti bagi kesalahan yang melibatkan undang-undang keluarga Islam.

Aspek wali termasuk dalam perkara (1) di atas, iaitu syarat-syarat sah perkahwinan. Keseluruhan undang-undang keluarga Islam di negeri di Malaysia mempunyai peruntukan berkaitan dengan orang yang boleh mengakadnikahkan perkahwinan. Bagi Wilayah Persekutuan, Johor, Kedah, Kelantan, Melaka, Pulau Pinang, Perlis, Sabah dan Selangor, undang-undang yang berkuat kuasa menjelaskan orang yang boleh mengakadnikahkan perkahwinan menurut hukum syarak terdiri daripada individu yang berikut: (1) wali di hadapan pendaftar; (2) wakil wali di hadapan dan dengan kebenaran pendaftar; (3) pendaftar sebagai wakil wali; dan (4) wali Raja sekiranya suatu perkahwinan itu melibatkan seorang perempuan yang tiada mempunyai wali daripada nasab.³¹

Bagi negeri tersebut, hanya individu yang disenaraikan sahaja boleh melakukan akad nikah. Dapat diperhatikan, kedudukan wali ditempat yang

31 Akta Undang-undang Keluarga Islam (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1984 (Akta 303), seksyen 7; Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Johor) 2003 (Enakmen 17 Tahun 2003), fasal 7; Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Kedah Darul Aman) 2008 (Enakmen 11 Tahun 2008), seksyen 7; Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (Negeri Kelantan) 2002 (Enakmen 6 Tahun 2002), seksyen 7; Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Melaka) 2002 (Enakmen 12 Tahun 2002), seksyen 7; Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Pulau Pinang) 2004 (Enakmen 3), seksyen 7; Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (Negeri Perlis) 2006 Enakmen 7 Tahun 2006, seksyen 7; Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (Negeri Sabah) 2004 (Enakmen 8 Tahun 2004); dan Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Selangor) 2003 (Enakmen 2 Tahun 2003), seksyen 7.

pertama untuk melakukan akad nikah dan hendaklah dilakukan di hadapan pendaftar. Namun akad nikah itu boleh dilakukan oleh wakil wali dengan syarat dilakukan di hadapan dan dengan kebenaran pendaftar. Seterusnya undang-undang membenarkan akad pernikahan dilakukan oleh wali hakim dalam kes seseorang perempuan itu tidak mempunyai wali daripada nasab.

Negeri Pahang dan Perak juga mempunyai peruntukan yang sama seperti negeri di atas. Namun, kedua-dua negeri terbabit menggunakan istilah “wali hakim” yang merujuk kepada wali Raja.³² Demikian juga halnya dengan negeri Sarawak³³ terdapat pertambahan dalam subseksyen 6(3) Ordinan Undang-undang Keluarga Islam, 2001 (Ordinan 43 Tahun 2001) memperuntukkan kuasa kepada Yang di-Pertua Negeri untuk:

- (a) Melantik dan mentauliahkan ketua hakim syarie menjadi wali hakim bagi perempuan yang tidak mempunyai wali atau dalam mana-mana keadaan wali berpindah kepada wali hakim menurut undang-undang Islam; dan
- (b) Memberikan kuasa istikhlaf kepada ketua hakim syarie untuk melantik mana-mana orang yang difikirkannya layak bagi mengkadnikahkan perempuan yang tidak mempunyai wali atau dalam mana-mana keadaan wali berpindah kepada wali hakim menurut undang-undang Islam.

Bagi Negeri Sembilan pula, juga terdapat sedikit penambahan berbanding dengan negeri lain. Di negeri ini, orang yang boleh mengkadnikahkan sesuatu perkahwinan meliputi: (a) wali di hadapan ketua pendaftar atau pendaftar; (b) wakil wali di hadapan dan dengan kebenaran ketua pendaftar atau pendaftar; (c) ketua pendaftar atau pendaftar sebagai wakil wali; dan (d) wali Raja sekiranya suatu perkahwinan itu melibatkan seorang perempuan yang tidak mempunyai wali daripada nasab.³⁴ Pertambahan yang wujud ialah undang-undang turut membenarkan akad pernikahan dilakukan oleh wali di hadapan ketua pendaftar atau pendaftar atau wakil wali di hadapan dan dengan kebenaran ketua pendaftar atau pendaftar.

Bagi negeri Terengganu, peruntukan bagi orang yang boleh mengkadnikahkan perkahwinan lebih ringkas. Seksyen 6 Enakmen Undang-Undang Pentadbiran Keluarga Islam (Enakmen 12 Tahun 1985) memperuntukkan bahawa sesuatu perkahwinan di Terengganu hendaklah mengikut peruntukan enakmen ini dan hendaklah diakadnikahkan mengikut hukum syarak hanya oleh wali, dengan kebenaran pendaftar atau seorang

32 Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Pahang) 2005 (Enakmen 3 Tahun 2005), seksyen 7; dan Enakmen Keluarga Islam (Perak) 2004 (Enakmen 6 Tahun 2004).

33 Ordinan Undang-undang Keluarga Islam, 2001 (Ordinan 43 Tahun 2001), seksyen 6.

34 Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Sembilan) 2003 (Enakmen 11 Tahun 2003), seksyen 7.

jurunikah sebagai wakil wali, manakala berkaitan dengan penggunaan wali hakim pula adalah berdasarkan seksyen 11(b).

Dapat diperhatikan keseluruhan undang-undang keluarga Islam menetapkan wali sebagai orang yang berhak untuk mengakadnikahkan sesuatu perkahwinan. Keadaan ini selari dengan pandangan daripada jumur. Demikian juga penjelasan berkaitan dengan kuasa yang ada pada wali hakim untuk mengakadnikahkan seseorang perempuan yang tidak ada wali nasab dalam perkahwinan.

DEFINISI WALI, WALI MUJBIR DAN WALI HAKIM

Perbincangan dalam bahagian ini memberikan tumpuan terhadap aspek definisi yang diberikan oleh undang-undang keluarga Islam untuk tiga istilah utama yang digunakan meliputi wali, wali mujbir dan wali hakim.

Definisi Wali

Berdasarkan undang-undang yang berkuat kuasa, hanya negeri Kedah dan Perak sahaja yang mempunyai tafsiran bagi istilah “wali”. Di Kedah, istilah “wali” memberikan erti orang yang layak mengakadnikahkan seseorang perempuan.³⁵ Di Perak, “wali” ditafsirkan sebagai waris bagi seorang perempuan yang boleh mengahwinkannya mengikut hukum syarak.³⁶ Secara perbandingan, tafsiran yang dibuat oleh Enakmen Negeri Kedah lebih jelas maksudnya, iaitu mengkhususkan kepada orang yang layak untuk mengakadnikahkan seseorang perempuan. Hal ini menjelaskan mereka yang layak untuk bertindak sebagai wali dalam pernikahan termasuklah juga wakil wali dan wali hakim. Berbeza daripada tafsiran oleh negeri Perak apabila menjelaskan “wali” ialah waris yang layak untuk mengakadnikahkan seseorang perempuan menurut syarak. Tafsiran ini membataskan tafsiran “wali” kepada wali nasab sahaja dan tidak meliputi wakil wali dan wali hakim. Tafsiran dalam Enakmen negeri Kedah dilihat lebih sesuai dan bersifat menyeluruh merangkumi orang yang layak untuk bertindak sebagai wali dalam pernikahan seseorang perempuan meliputi wali nasab, wakil wali, wali hakim dan juga wali tahkim.

Negeri lain di Malaysia langsung tidak menjelaskan maksud “wali”. Hal ini memperlihatkan lakuna yang ada. Sewajarnya istilah wali itu perlu diberikan tafsiran. Hal ini juga memperlihatkan ketidakselarasan yang wujud dalam undang-undang keluarga Islam antara negeri-negeri di Malaysia. Penulis berpandangan, negeri lain sewajarnya mewujudkan peruntukan yang memberikan tafsiran kepada istilah “wali”. Hal ini boleh

35 Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Kedah Darul Aman) 2008 (Enakmen 11 Tahun 2008), seksyen 2.

36 Enakmen Keluarga Islam (Perak) 2004 (Enakmen 6 Tahun 2004), seksyen 2.

mengelakkan berlakunya kekeliruan dalam mendefinisikan istilah “wali” menurut undang-undang dan juga berupaya menjelaskan kepada masyarakat maksud istilah “wali” dalam pernikahan.

Definisi Wali Mujbir

Kajian mendapati majoriti 13 negeri mempunyai tafsiran berkaitan dengan istilah “wali mujbir”. Negeri Terengganu sahaja yang tidak mempunyai tafsiran berkaitan dengan “wali mujbir”. Bagi negeri yang mempunyai peruntukan berkaitan, keseluruhan peruntukan yang ada sama dari segi struktur ayatnya yang secara nyata menjelaskan istilah “wali mujbir” yang merujuk bapa atau datuk sebelah bapa dan ke atas.³⁷

Bagi negeri Terengganu, kekurangan tafsiran bagi istilah “wali mujbir” dilihat sebagai lakuna yang ada dalam enakmen. Penulis berpandangan, tafsiran terhadap istilah “wali mujbir” dalam enakmen adalah perlu sebagai panduan kepada mahkamah dalam menjelaskan siapakah yang dimaksudkan dengan istilah tersebut. Tafsiran ini juga dapat meringankan beban hakim bicara untuk menghuraikan siapakah yang dimaksudkan dengan “wali mujbir” bagi seseorang perempuan dalam pernikahan. Contohnya dalam kes *Suberi Abdullah lwn Siti Fatimah Suberi & Anor* [2010] 1 *CLJ* (Sya) 208, Yang Arif Hakim Mahkamah Rendah Syariah, Gombak Timur telah merujuk terlebih dahulu tafsiran yang terkandung dalam subseksyen 2(1) Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Selangor) 2003 maksud “wali mujbir” sebelum dihuraikan lebih lanjut menurut perspektif syarak.

Kewujudan tafsiran bagi “wali mujbir” juga menjelaskan kepada masyarakat bahawa setiap orang perempuan yang akan dinikahkan, “wali mujbir”, iaitu bapa dan datuk sebelah bapa merupakan orang yang mempunyai kuasa asal terhadap pernikahannya. Dengan ketiadaan mereka atau dalam kes-kes yang dibenarkan oleh syarak, barulah kuasa wali pernikahan akan berpindah kepada wali nasab yang seterusnya hingga kepada penggunaan wali hakim.³⁸

37 Akta Undang-undang Keluarga Islam (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1984 (Akta 303), seksyen 2; Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Johor) 2003 (Enakmen 17 Tahun 2003), fasal 2; Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Kedah Darul Aman) 2008 (Enakmen 11 Tahun 2008); seksyen 2; Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (Negeri Kelantan) 2002 (Enakmen 6 Tahun 2002), seksyen 2; Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Melaka) 2002 (Enakmen 12 Tahun 2002), seksyen 2; Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Sembilan) 2003 (Enakmen 11 Tahun 2003), seksyen 2; Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Pahang) 2005 (Enakmen 3 Tahun 2005), seksyen 2; Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Pulau Pinang) 2004 (Enakmen 3), seksyen 2; Enakmen Keluarga Islam (Perak) 2004 (Enakmen 6 Tahun 2004), seksyen 2; Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (Negeri Perlis) 2006 (Enakmen 7 Tahun 2006), seksyen 2; Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (Negeri Sabah) 2004 (Enakmen 8 Tahun 2004), seksyen 2; Ordinan Undang-undang Keluarga Islam, 2001 (Ordinan 43 Tahun 2001), seksyen 2; dan Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Selangor) 2003 (Enakmen 2 Tahun 2003), seksyen 2.

38 *Ramli Abdul Rahman lwn Marlia Akmar Ramli* [2010] 1 *CLJ* () 445.

Definisi Wali Hakim

Keseluruhan negeri mempunyai peruntukan dalam undang-undangnya berkaitan dengan tafsiran wali hakim. Namun, terdapat perbezaan dari segi peruntukan antara negeri yang boleh diklasifikasikan seperti yang berikut:

- (1) Negeri Wilayah-wilayah Persekutuan, Melaka, Negeri Sembilan, Pulau Pinang, Perlis dan Sabah

Negeri ini mempunyai peruntukan yang sama. Tafsiran yang diberikan terhadap istilah “wali Raja” merujuk wali yang ditauliahkan oleh YDPA, dalam hal Wilayah-wilayah Persekutuan, Melaka, Pulau Pinang, Sabah dan Sarawak, atau oleh Raja, dalam hal sesuatu negeri lain, untuk mengahwinkan perempuan tidak mempunyai wali daripada nasab.³⁹

- (2) Negeri Johor, Kedah dan Pahang

Ketiga-tiga negeri ini mempunyai peruntukan yang sama. Wali Raja merujuk wali hakim yang ditauliahkan oleh DYMM Sultan, untuk mengahwinkan perempuan yang tidak mempunyai wali daripada nasab.⁴⁰ Namun begitu, terdapat sedikit perbezaan bagi negeri Pahang yang menggunakan istilah wali hakim dalam peruntukan undang-undangnya.⁴¹

- (3) Negeri Kelantan

Peruntukan yang ada hampir sama dengan peruntukan di negeri Johor, Kedah dan Pahang. Namun terdapat sedikit pertambahan. “Wali Raja” ertinya wali yang ditauliahkan oleh Kebawah DYMM AI-Sultan Kelantan, untuk mengahwinkan mana-mana perempuan yang tidak mempunyai wali daripada nasab atau yang diharuskan oleh syarak.⁴²

- (4) Negeri Perak

Berbeza daripada negeri lain, Perak menggunakan istilah “wali hakim” yang merujuk wali Raja yang bererti wali yang ditauliahkan oleh DYMM

39 Akta Undang-undang Keluarga Islam (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1984 (Akta 303), seksyen 2; Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Melaka) 2002 (Enakmen 12 Tahun 2002), seksyen 2; Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Sembilan) 2003 (Enakmen 11 Tahun 2003), seksyen 2; Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Pulau Pinang) 2004 (Enakmen 3), seksyen 2; Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (Negeri Perlis) 2006 (Enakmen 7 Tahun 2006), seksyen 2; dan Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (Negeri Sabah) 2004 (Enakmen 8 Tahun 2004), seksyen 2.

40 Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Johor) 2003 (Enakmen 17 Tahun 2003), fasal 2; Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Kedah Darul Aman) 2008 (Enakmen 11 Tahun 2008), seksyen 2; dan Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Pahang) 2005 (Enakmen 3 Tahun 2005), seksyen 2.

41 Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Pahang) 2005 (Enakmen 3 Tahun 2005), seksyen 2.

42 Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (Negeri Kelantan) 2002 (Enakmen 6 Tahun 2002), seksyen 2.

Sultan untuk mengahwinkan perempuan yang tidak mempunyai wali daripada nasab mengikut hukum syarak atau perempuan yang walinya enggan menikahkannya tanpa suatu sebab yang munasabah mengikut hukum syarak.⁴³

(5) Negeri Sarawak

Bagi negeri Sarawak, diperuntukkan “wali hakim” ertinya wali yang dilantik dan ditauliahkan oleh YDP Negeri di bawah seksyen 6(3) untuk mengahwinkan perempuan yang tidak mempunyai wali daripada nasab.⁴⁴

(6) Negeri Selangor

Peruntukan di negeri Selangor hampir sama dengan Wilayah-wilayah Persekutuan, Melaka dan Negeri Sembilan, Pulau Pinang, Perlis dan Sabah. “Wali Raja” ertinya wali yang ditauliahkan oleh DYMM Sultan Selangor, dalam hal Negeri Selangor, oleh YDPA, dalam hal Wilayah Persekutuan, Melaka, Pulau Pinang, Sabah dan Sarawak, atau oleh Raja, dalam sesuatu negeri lain, untuk mengahwinkan perempuan yang tidak mempunyai wali daripada nasab.⁴⁵

(7) Negeri Terengganu

Peruntukan yang ada hampir sama dengan peruntukan di negeri Perak tetapi lebih ringkas. “Wali Raja” ertinya seseorang yang diberikan kuasa dengan tauliah oleh Raja untuk menjadi wali dalam perkahwinan bagi mana-mana perempuan yang tidak mempunyai wali menurut hukum syarak.⁴⁶

Dapat diperhatikan bahawa keseluruhan undang-undang yang ada memberikan definisi berkaitan dengan wali hakim. Syarat pentauliahkan oleh pemerintah merupakan elemen penting bagi membolehkan seseorang itu bertindak sebagai wali hakim. Ketiadaan tauliah dapat memberikan kesan kepada pernikahan dan boleh dibawa ke mahkamah bagi menghukumkan sesuatu pernikahan itu sebagai tidak sah.

Sebagai contoh, dalam Perkara Permohonan: *Rukman Mustapha* [1997] 3 *LNS* 18, kekeliruan wujud apabila pernikahan yang diadakan oleh wali hakim yang tidak mempunyai tauliah. Kesannya, pernikahan yang diadakan di selatan Thailand itu adalah tidak sah. Hal ini memperlihatkan ketidakfahaman terhadap maksud wali hakim yang layak untuk mengahwinkan pasangan

43 Enakmen Keluarga Islam (Perak) 2004 (Enakmen 6 Tahun 2004), seksyen 2.

44 Ordinan Undang-undang Keluarga Islam, 2001 (Ordinan 43 Tahun 2001), seksyen 2.

45 Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Selangor) 2003 (Enakmen 2 Tahun 2003), seksyen 2.

46 Enakmen Undang-undang Pentadbiran Keluarga Islam (Enakmen 12 Tahun 1985).

dalam kes ketiadaan wali nasab umpamanya. Perkara yang sama juga boleh dirujuk dalam kes *Mohd Shahril Puteh lwn Siti Zaharah Che Tak* [2010] 1 *CLJ* (Sy) 251.

Selain tauliah yang diperlukan oleh wali hakim, penggunaan wali hakim juga mestilah tidak bertentangan dengan undang-undang Islam yang berkuat kuasa. Hal ini dijelaskan dalam kes *Ardawati Jamian lwn Zikra Hj. Mohd Ali & Anor* [2010] 1 *CLJ* (Sy) 37, apabila Mahkamah membenarkan pernikahan yang diakadnikahkan oleh seorang Pendaftar Nikah yang bertindak sebagai wali hakim yang bertauliah. Penggunaan wali hakim juga perlu mematuhi prosedur perundangan yang telah ditetapkan. Kegagalan berbuat demikian akan mengakibatkan pernikahan tidak sah akad nikah seperti yang berlaku dalam kes *Dalam Perkara Khori Bt. Ahmad & Satu Lagi* [2005] 1 *CLJ* (Sy) 196. Akibat kegagalan mematuhi prosedur menurut seksyen 11 dan seksyen 16 Enakmen Undang-Undang Pentadbiran Keluarga Islam, (Terengganu), 1985, mahkamah memutuskan perkahwinan itu sebagai suatu akad nikah yang fasid menurut hukum syarak, dan merupakan suatu akad nikah yang tidak diakui dan tidak boleh didaftarkan di bawah enakmen.

Berdasarkan peruntukan tersebut, dapat dikenal pasti wujud perbezaan penggunaan istilah yang merujuk wali hakim. Ada negeri yang menggunakan istilah “wali hakim” dan ada negeri yang menggunakan istilah “wali Raja”. Kewujudan dua istilah ini pada pandangan penulis, boleh menimbulkan kekeliruan. Adalah wajar untuk diseragamkan antara negeri. Penggunaan istilah “wali hakim” adalah paling sesuai untuk mengelakkan kekeliruan berbanding dengan wali Raja. Hal ini demikian kerana walaupun pada hakikatnya, wali hakim merupakan mereka yang dilantik dan ditauliahkan oleh pemerintah negeri untuk mengahwinkan perempuan yang tidak mempunyai wali menurut syarak, ada wali hakim yang ditauliahkan oleh YDPA, DYMM Sultan/Raja dan ada yang ditauliahkan oleh YDP Negeri. Sehubungan dengan itu, keseragaman penggunaan istilah kepada “wali hakim” sahaja dilihat lebih sesuai untuk digunakan berbanding istilah yang lain.

Demikian juga wujud perbezaan dalam tafsiran yang diberikan antara negeri apabila sebahagian negeri hanya menjelaskan secara umum sebab yang membolehkan penggunaan wali hakim untuk mengahwinkan sesuatu pernikahan, iaitu apabila sabit seseorang perempuan itu tidak mempunyai wali nasab. Terdapat negeri yang memberikan tafsiran dengan menjelaskan penggunaan wali hakim berdasarkan sebab yang diharuskan syarak. Terdapat juga negeri yang secara spesifik dalam tafsirannya menjelaskan sebab berpindah wali kepada wali hakim berasaskan hukum syarak dan ketika berlakunya wali enggan menikahkan seseorang perempuan.

Penulis berpandangan bahawa sebab-sebab yang dinyatakan daripada semua peruntukan itu masih belum mampu menjelaskan sebab atau hal yang membolehkan penggunaan wali hakim. Keadaan ini kerana kegagalan dalam menggambarkan hakikat sebenar yang membolehkan berpindahnya kuasa wali kepada wali hakim. Penulis lebih cenderung kepada tafsiran yang digunakan oleh Enakmen negeri Kelantan yang menjelaskan sebab penggunaan wali hakim, iaitu untuk mengahwinkan mana-mana perempuan yang tidak mempunyai wali daripada nasab atau yang diharuskan oleh syarak.⁴⁷ Tafsiran ini dicadangkan tidak terhad dengan ketiadaan wali nasab sahaja, bahkan meliputi sebab-sebab lain yang diharuskan oleh syarak. Namun enakmen tersebut tidak menjelaskan sebab-sebab yang dibenarkan oleh syarak dengan lebih lanjut.

PERBINCANGAN

Kesimpulan awal daripada perbincangan makalah ini, berdasarkan perspektif fiqh, telah wujud definisi dalam perbincangan para fuqaha terhadap istilah wali, wali *ijbar* dan wali hakim sebagai individu penting dan berkuasa dalam melangsungkan sesuatu pernikahan. Dari sudut undang-undang keluarga Islam yang berkuat kuasa di Malaysia, dapat diperhatikan keseluruhan negeri mempunyai peruntukan berkaitan dengan wali dalam pernikahan yang merupakan salah satu rukun yang perlu dipenuhi oleh semua pasangan yang akan melangsungkan pernikahan.

Dari sudut undang-undang keluarga Islam yang berkuat kuasa, beberapa perkara perlu diberikan perhatian. Walaupun tidak dinafikan, keseluruhan undang-undang keluarga Islam yang berkuat kuasa mempunyai peruntukan berkaitan dengan wali pernikahan, namun wujud perbezaan antara negeri sebagaimana dijelaskan dalam perbincangan sebelum ini. Jadual 2 memberikan gambaran ringkas perbezaan yang wujud dalam undang-undang keluarga Islam mengikut negeri.

Jadual 2 menunjukkan bahawa hanya negeri Kedah dan Perak mempunyai peruntukan tafsiran bagi istilah wali. Negeri Terengganu pula tidak memberikan tafsiran berkaitan dengan wali mujbir. Keseluruhan negeri mempunyai tafsiran berkaitan dengan wali hakim.

Penulis mendapati bahawa, walaupun tafsiran yang diberikan oleh undang-undang yang berkuat kuasa terhadap istilah terbabit, tetapi istilah sedia ada ini masih belum mampu menjelaskan hakikat sebenar istilah wali, wali *ijbar* dan wali hakim sebagai individu penting dalam melangsungkan akad pernikahan. Kajian juga mendapati, undang-undang yang wujud tidak menjelaskan secara terperinci perihal berkaitan dengan wali, wali *ijbar*

47 Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (Negeri Kelantan) 2002 (Enakmen 6 Tahun 2002), seksyen 2.

Jadual 2 Tafsiran istilah wali, wali mujbir dan wali hakim.

Negeri	Wali	Wali Mujbir	Wali Hakim
Wilayah Persekutuan	x	/	/
Johor	x	/	/
Kedah	/	/	/
Kelantan	x	/	/
Melaka	x	/	/
Negeri Sembilan	x	/	/
Pahang	x	/	/
Pulau Pinang	x	/	/
Perak	/	/	/
Perlis	x	/	/
Sabah	x	/	/
Sarawak	x	/	/
Selangor	x	/	/
Terengganu	x	x	/

dan wali hakim. Keadaan ini menggambarkan wujudnya kekurangan dan ketidakselarasan antara negeri dalam menyediakan peruntukan berkaitan dengan definisi wali, wali *ijbar* dan wali hakim. Perkara ini sewajarnya diberikan perhatian dalam usaha kerajaan untuk menyeragamkan pentadbiran undang-undang Islam antara negeri khususnya undang-undang keluarga Islam.

Antara keseluruhan undang-undang tersebut, penulis berpendapat bahawa Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Kedah Darul Aman) 2008 (Enakmen 11 Tahun 2008) merupakan undang-undang yang terbaik dan dapat dijadikan panduan kepada negeri lain dalam menampung kekurangan yang wujud. Selain menyediakan tafsiran bagi ketiga-tiga istilah tersebut, enakmen tersebut turut mempunyai huraian lebih terperinci berkaitan dengan aspek wali. Hal ini meliputi senarai orang yang layak bertindak sebagai wali, peruntukan berkaitan dengan keizinan perempuan yang bakal menjadi isteri kepada walinya, peruntukan berkaitan dengan sebab berpindah wilayah nikah daripada wali akrab kepada wali *ab'ad* dan

peruntukan berkaitan dengan sebab berpindah wilayah nikah daripada wali khas kepada wali am (wali hakim).⁴⁸

Dilihat secara perbandingan antara definisi yang telah diberikan oleh undang-undang yang berkuat kuasa di Malaysia dengan definisi yang diberikan oleh fuqaha, beberapa perkara dapat diperhatikan. Penulis berasa kekurangan wujud dalam memberikan definisi wali (Kedah dan Perak), penjelasan “kuasa syarak yang diberikan kepada wali” merupakan satu elemen yang penting. Sekiranya pihak berwajib mengambil kira takrifan yang telah diberikan oleh para fuqaha untuk penambahbaikan undang-undang sedia ada maka hal itu merupakan suatu yang sangat baik untuk dilaksanakan. Penulis berasa ada baiknya menerima takrifan yang diberikan oleh Badran Abu al-Aynayn Badran yang menjelaskan bahawa istilah “wali” itu membawa maksud “kuasa syarak yang diberikan kepada wali untuk menguruskan akad nikah dan untuk membelanjakan harta serta melaksanakan perintah tersebut”.⁴⁹ Istilah “kuasa syarak” adalah sangat penting untuk dimasukkan kerana dalam apa-apa kekeliruan undang-undang berkaitan dengan kuasa wali, maka rujukannya sudah pasti kepada sumber yang diiktiraf oleh syarak.

Majoriti negeri (kecuali Terengganu) menjelaskan bahawa kuasa wali mujbir, iaitu kuasa menikahkan yang ada pada bapa dan datuk sebelah bapa adalah selari dengan perspektif fiqh. Namun, adalah lebih baik sekiranya dimasukkan juga setakat mana kuasa yang ada pada wali mujbir. Dalam hal ini, penulis melihat wujudnya lakuna dalam undang-undang sedia ada. Oleh itu, wajar sekiranya perkara ini dimasukkan kuasa dan had kuasa yang ada pada mereka dalam usaha menjelaskan lagi definisi wali mujbir.

Takrifan wali hakim seperti yang telah dikenal pasti dan dibincangkan dilihat selari dengan takrifan yang dibincangkan dalam perspektif fiqh. Hal ini terutamanya dinyatakan dalam takrifan yang diberikan oleh Ahmad al-Hasri, iaitu beliau mendefinisikan wali hakim ialah sultan atau hakim atau sesiapa sahaja yang dilantik dan diberikan kuasa kepadanya untuk menjadi wali ketika ketiadaan wali khas dengan sebab pertalian kekeluargaan misalnya.⁵⁰

KESIMPULAN

Perbincangan dalam makalah ini sangat penting dalam menjelaskan definisi kepada istilah wali, wali mujbir dan wali hakim yang merupakan inti

48 Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Kedah Darul Aman) 2008 (Enakmen 11 Tahun 2008), Jadual 2.

49 Badran Abu al-Aynayn Badran, 1985. *Al-Ziwaj wa al-Talaq fi al-Islam*. Al-Iskandariah: Muassasah Syabab al-Jami'ah.

50 Ahmad al-Hasri, 1987. *Al-Nikah wa al-Qadaya al-Muta'alliqat bihi*. Cetakan 1. Beirut, Lubnan: Dar Ibn Zaidun. hlm. 501.

pati dalam memahami peranan mereka dalam proses akad nikah sesuatu pernikahan. Fuqaha telah menyediakan landasan syarak sebagai panduan dalam membentuk undang-undang keluarga Islam agar lebih sempurna. Sementara itu, undang-undang keluarga Islam yang berkuat kuasa di negeri-negeri di Malaysia masih memerlukan penambahbaikan dalam menjelaskan definisi wali, wali mujbir dan wali hakim. Pihak berwajib perlulah meneliti juga pandangan yang telah diutarakan oleh para fuqaha dalam usaha menjelaskan lagi peruntukan undang-undang yang ada agar selari dengan hukum syarak. Langkah penambahbaikan sangat wajar demi menjadikan undang-undang ini lebih lengkap dalam mengatur aspek pernikahan orang Islam di Malaysia dan berupaya mengelak sebarang kemungkinan pertikaian yang berpunca daripada peruntukan sedia ada.

RUJUKAN

- Abdul Karim Zaydan, 1969. *Al-Madkal li Dirasat al-Syariah al-Islamiyyah*. Cetakan 4. Matba'ah al-Ani.
- Abu Muhammad 'Ali bin Ahmad bin Sa'id bin Hazm, t.t. *Al-Muhalla*. Juz. 9. Kaherah: Dar al-Turath.
- Ahmad al-Hasri, 1987. *Al-Nikah wa al-Qadaya al-Muta'alliqat bihi*. Cetakan 1. Beirut, Lubnan: Dar Ibn Zaidun.
- Akta Undang-undang Keluarga Islam (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1984 (Akta 303).
- Al-Imam Abi 'Abdillah Muhammad bin Idris al-Syafi'e, t.t. *Al-Umm*. Juz.5, Cet. 2. Beirut, Lubnan: Dar al-Ma'arif.
- Al-Imam Malik bin Anas, t.t. *Al-Mudawwanat al-Kubra*. Jil. 2. Beirut, Lubnan: Dar Sadir.
- Al-Sayyid Sabiq, 1985. *Fiqh al-Sunnah*. Cet. 7, Jil. 2. Beirut: Dar al-Kitab al-'Arabi.
- Al-Syeikh al-Imam al-'Allamah Muwaffaq al-Din Abi Muhammad 'Abdullah bin Ahmad bin Mahmud bin Qudamah, 1972. *Al-Mughni*. Juz. 7. Beirut, Lubnan: Dar al-Fikr al-'Arabi.
- Ardawati Jamian *hwn* Zikra Hj. Mohd Ali & Anor [2010] 1 CLJ (Sya) 37.
- Badran Abu al-Aynayn Badran, 1985. *Al-Ziwaj wa al-Talaq fi al-Islam*. Al-Iskandariah: Muassasah Syabab al-Jami'ah.
- Dalam Perkara Khori Bt. Ahmad & Satu Lagi [2005] 1 CLJ (Sya) 196.
- Enakmen Keluarga Islam (Perak) 2004 (Enakmen 6 Tahun 2004).

Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Kedah Darul Aman) 2008 (Enakmen 11 Tahun 2008).

Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Johor) 2003 (Enakmen 17 Tahun 2003).

Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Kelantan) 2002 (Enakmen 6 Tahun 2002).

Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Melaka) 2002 (Enakmen 12 Tahun 2002).

Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Pahang) 2005 (Enakmen 3 Tahun 2005).

Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Perlis) 2006 (Enakmen 7 Tahun 2006).

Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Pulau Pinang) 2004 (Enakmen 3).

Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Sabah) 2004 (Enakmen 8 Tahun 2004).

Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Selangor) 2003 (Enakmen 2 Tahun 2003).

Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Sembilan) 2003 (Enakmen 11 Tahun 2003).

Enakmen Undang-undang Pentadbiran Keluarga Islam (Enakmen 12 Tahun 1985).

Fuad Ifram al-Bustani, 1977. *Munjid al-Tullab*. Cet. 11. Beirut, Lubnan: Dar al-Masyriq.

<http://ww1.utusan.com.my/utusan/info.asp?y=2006&dt=0410&sec=Dalam_Negeri&pg=dn_01.htm>.

<<http://www.ohchr.org/en/hrbodies/cedaw/pages/cedawindex.aspx>>.

<<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CEDAW.aspx>>.

<[http://www.wao.org.my/Convention+on+the+Elimination+of+All+Forms+of+Discrimination+Against+Women+\(CEDAW\)_52_5_1.htm](http://www.wao.org.my/Convention+on+the+Elimination+of+All+Forms+of+Discrimination+Against+Women+(CEDAW)_52_5_1.htm)>

Imam Muhammad Abu Zahrah, 1957. *Ahwal al-Sakhsyyah*. Dar al-Fikr al-‘Arabi.

Mohamed Iwn. Bahrunnasran & Satu Lagi [1998] 3 LNS 5.

Muhammad Amin al-Syahir, 1966. *Hasiyat Rad al-Mukhtar*. Jil. 3. Cetakan 2. Damsyiq: Dar al-Fikr.

- Muhammad Muhyiddin ‘Abdul Hamid, 1966. *Al-Ahwal al-Sakhsiyyah fi al-Syari‘ah al-Islamiyyah*. Mesir: Matba‘ah al-Sa‘adah.
- Muhammad Salam Madkur, 1955. *Al-Fiqh al-Islamiyy*. Cetakan 2. Maktabah ‘Abdullah Wahab.
- Mohd Shahril Puteh *lwn* Siti Zaharah Che Tak [2010] 1 *CLJ* (Sya) 251.
- Ordinan Undang-undang Keluarga Islam, 2001 (Ordinan 43 Tahun 2001).
- Perkara Permohonan: Rukman Mustapha [1997] 3 *LNS* 18.
- Perlembagaan Persekutuan.
- Ramli Abdul Rahman *lwn* Marlia Akmar Ramli [2010] 1 *CLJ* (Sya) 445.
- Suberi Abdullah *lwn* Siti Fatimah Suberi & Anor [2010] 1 *CLJ* (Sya) 208.
- Syamsuddin al-Sarkhasi, 1978. *Al-Mabsut*. Juz.15, Cet. 3. Beirut, Lubnan: Dar al-Ma‘arif.
- Syamsuddin Muhammad bin Abi al-‘Abbas Ahmad bin Hamzah ibni Syihabuddin al-Ramli, 1967. *Nihayat al-Muhtaj ila Syarh al-Minhaj*. Juz.6. Cetakan Terakhir. Mesir: Syarikat Maktabah wa Matba‘ah Mustafa al-Babi al-Halabi wa Auladihi.
- Wahbah al-Zuhayli, 1985. *Al-Fiqh al-Islami wa Adillatuh*. Juz.7, Cet. 2. Damsyiq: Dar al-Fikr.
- Wan Hashim Wan Ahmad dan Seorang Lagi *lwn* Zaidah Mohamed Saleh [2012] 3 *LNS* 17.